

LEGAL STATUS OF CULTURAL INSTITUTES IN BULGARIA⁷²

Assoc. Prof. Anastas Georgiev, PhD

Department of Civil Law, Law Faculty,

“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: +35982888746

E-mail: ageorgiev@uni-ruse.bg

Abstract: Cultural institutes are the main structures for the preservation, development and promotion of cultural heritage and modern culture. They play a central role in the public life of countries, providing access to art, education and cultural values. In Bulgaria, cultural institutes are regulated by specific laws and regulations, which determine their legal status, functions, financing and management. This report aims to provide an in-depth analysis of the legal status of cultural institutes in Bulgaria, looking at the main legal acts, the types of cultural institutions, the principles of their management and the main challenges they face.

Keywords: cultural institutes, state cultural institutes, municipal cultural institutes, folk community centers, private cultural institutes, non-profit organizations in the cultural sector

ВЪВЕДЕНИЕ

Културните организации в България са не само пазители на националното ни наследство, но и своеобразни двигатели на социалното и икономическото развитие. В контекста на нарастващата глобализация и конкуренция за културни ресурси, ролята им става все по-важна. Въпреки това, функционирането на тези организации е затруднено от редица предизвикателства, сред които недостатъчно ясна правна рамка, ограничено финансиране и трудности при адаптиране към променящите се условия. Настоящото проучване има за цел да се анализира правния статут на културните институти в България като юридически лица и вид културни организации и да го сравни с моделите, приети в водещи европейски държави. Това ще допринесе за изясняване на особеностите на правния статут на културните организации, а също така и за идентифициране на силните страни и слабостите на българската система, да се направят препоръки за оптимизиране на законодателството и подобряване на финансирането и управлението на културните институти.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Културни организации

Общата правна рамка, регулираща статута и дейността на културните организации в България, се състои от няколко взаимосвързани закона и подзаконовни нормативни акта.

Законът за закрила и развитие на културата (ЗЗРК)⁷³ е основен нормативен акт в областта на културата, който определя основните принципи на държавната културна политика и механизмите за финансиране на културните организации. Законът излага ясна визия за развитието на културата в България и определя ролята на държавата в подкрепа на културните дейности.

Законът за културното наследство (ЗКН)⁷⁴ дефинира понятието „културна ценност“ и урежда процедурите за регистрация, опазване и реставрация на културните ценности, както и въпросите, свързани с износа на културни ценности. Законът дава подробна дефиниция за това какво се счита за културна ценност и установява процедури за идентификация, оценка и защита на тези ценности.

⁷² Докладът е представен на 63-тата Научна конференция на Русенски университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените – Русе, проведена в Русе, на 25-26 октомври 2024 г., с оригинално заглавие на български език „Правен статут на културните институти в България“.

⁷³ Закон за закрила и развитие на културата, обн. ДВ. бр.50 от 1 Юни 1999г., изм. и доп. ..., изм. ДВ. бр.70 от 20 Август 2024г.

⁷⁴ Закон за културното наследство, в сила от 10.04.2009 г., обн. ДВ. бр.19 от 13 Март 2009г., изм. и доп. ..., изм. ДВ. бр.70 от 20 Август 2024г.

1.1. Правна уредба

Съгласно разпоредбата на чл.3, ал.1 от ЗЗРК, културните организации осъществяват дейности по създаването, разпространяването и опазването на културните ценности. Според формата на собственост културните организации са държавни, общински, частни и със смесено участие (чл.3, ал.2 от ЗЗРК).

На основание разпоредбата на чл.14, ал.4 от ЗЗРК Министерството на културата (МК) създава и поддържа публичен регистър на културните организации (ПРКО). Регистърът се публикува на интернет страницата на МК, а информацията се съхранява чрез електронна база данни, управлявана от информационна система. Разпоредбата на чл.15, ал.1 от ЗЗРК, предвижда, че вписването в регистъра по чл.14, ал.4 от ЗЗРК, както и доброволното заличаване от него, се извършва чрез заявление, което съдържа:

1. наименование, седалище и адрес на управление на културната организация и единен идентификационен код (ЕИК) от търговския регистър, регистъра на юридическите лица с нестопанска цел (ТРРЮЛНЦ) или код по БУЛСТАТ;
2. адрес за кореспонденция и лице за контакт;
3. основание за вписване или заличаване от регистъра;
4. подпис на представляващия културната организация.

Заявлението може да бъде подадено и по електронен път чрез попълване на електронен формуляр на интернет страницата на МК при спазване на Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги. Към заявлението се прилага актът за създаване на културната организация, когато той не е обнародван или вписан в публичен регистър (чл.15, ал.2 от ЗЗРК). В случай, че заявлението не отговаря на изискване по чл.15, ал.1 или ал.2 от ЗЗРК, министърът на културата или оправомощено от него длъжностно лице уведомява заявителя, като му предоставя 10 работни дни за отстраняване на нередовностите с указание, че ако те не бъдат отстранени, процедурата ще бъде прекратена. В 14-дневен срок от подаване на заявлението по чл.15, ал.1 от ЗЗРК или от отстраняването на нередовностите министърът на културата или оправомощено от него длъжностно лице:

1. извършва вписване и издава удостоверение за това;
2. отказва вписване с мотивирана заповед;
3. заличава културната организация от публичния регистър на културните организации по чл.14, ал.4 от ЗЗРК.

В ПРКО по чл.14, ал.4 от ЗЗРК се вписват:

1. данните по чл.15, ал.1, т.1 – 3 от ЗЗРК;
2. форма на собственост, начин на създаване, управление, представителство и предмет на дейност;
3. промяна на обстоятелство по чл.15, ал.3, т.1 и 2 от ЗЗРК;
4. дата и основание за заличаване от регистъра.

Съгласно чл.15, ал.6 от ЗЗРК, при промяна на вписано обстоятелство по чл.15, ал.3, т.1 и 2 от ЗЗРК се подава заявление за вписване на промяната по общия ред в 14-дневен срок от нейното настъпване.

Заличаване на културната организация от ПРКО по чл.14, ал.4 от ЗЗРК, съгласно чл.15, ал.7 от ЗЗРК, се извършва със заповед на министъра на културата или оправомощено от него длъжностно лице при:

1. прекратяване на дейността - за държавни, регионални и общински културни институти;
2. заличаване на регистрацията на културната организация от ТРРЮЛНЦ или регистър БУЛСТАТ;
3. смърт на физическото лице - търговец;
4. подадено заявление за доброволно заличаване;
5. извършено вписване въз основа на неверни данни, неистински документи или на документи с невярно съдържание;
6. промяна на дейността, която води до несъвместимост за извършване на културна дейност.

При заличаване на културната организация издаденото удостоверение за вписване се обезсилва (чл.15, ал.8 от ЗЗРК).

Заповедта, с която се отказва вписване в ПРКО или се извършва заличаване на вписването, може да се обжалва по реда на Административнопроцесуалния кодекс (АПК). За вписване и заличаване в ПРКО не се събират държавни такси. (чл.15, ал.9 и 10 от ЗЗРК).

Законът не определя какво е действието на вписването в регистъра по чл.14, ал.4 от ЗЗРК. Следва да се приеме, че то е декларативно като с него се цели да се засили на публичността на придобития статут на културна организация. Културна организация възниква по силата на акта за нейното създаване – разпоредбата на чл.15, ал.2 от ЗЗРК предвижда към заявлението за вписване в ПРКО по чл.14, ал.4 от ЗЗРК да се приложи акта за създаване на културната организация, когато той не е обнародван или вписан в публичен регистър. Съгласно чл.15, ал.12 от ЗЗРК, съдът, държавните органи, органите на местното самоуправление и местната администрация и лицата, на които е възложено упражняването на публична функция, и организации, предоставящи обществени услуги, не може да изискват доказване на обстоятелства, вписани в публичния регистър на културните организации по чл.14, ал.4 от ЗЗРК.

Редът за воденето и поддържането на ПРКО по чл.14, ал.4 от ЗЗРК, както и съхранението и достъпът до него, както и редът за вписване и заличаване в ПРКО, както и воденето, съхраняването и достъпът до него, се определят с наредби на министъра на културата по чл.15, ал.11 и ал.12 от ЗЗРК).

1.2. Видове

Според формата на собственост културните организации са държавни, общински, частни и със смесено участие (чл.3, ал.2 от ЗЗРК):

- Държавни:

• Държавни културни институти:

Те са създадени и финансирани от държавата, като тяхната основна цел е да популяризират националната култура и да осигурят достъп до културни продукти за широката общественост. Те се отличават с разнообразие, включващо:

• Държавни културни институти с национално значение:

Такива са например националните театри, опери, филхармонии, галерии и музеи, които имат национално значение и представят върховите постижения на българското изкуство.

• Регионални културни институти:

Тези институти са свързани с различните региони на страната. Те имат смесено (държавно и общинско) финансиране и основната им цел е да популяризират местната култура и да отговорят на специфичните потребности на населението.

• Специализирани институти:

Терминът „специализирани“ културни институти не се използва в ЗЗРК. Разпоредбата на чл.13 от ЗЗРК урежда правното положение и финансирането на училищата по изкуствата и училищата по културата, които чрез фикция са приравнени на държавни културни институти. Те осигуряват професионалната подготовка и обучението в областта на изкуствата и културата и са под прякото управление и методическо ръководство на министъра на културата, като се финансират от бюджета на МК. Следователно, като специализирани културни институти може да се квалифицират културните организации, посветени на конкретни видове изкуства или културни области, като например институтите за музикални изследвания, киноархиви, куклени театри и др.

-Общински:

• Общински културни институти:

Те се създават и финансират от общините и играят важна роля за развитието на културния живот на местно ниво. Включват общинските театри, музеи, галерии и центрове за култура и изкуство и др. Тези институти предлагат разнообразни културни програми, адаптирани към интересите и потребностите на местната общност.

-Частни културни организации:

Частни културни организации се създават и финансират от частни лица или организации. Те имат пълна автономия в своята дейност и често имат по-експериментален и иновативен характер. Съгласно чл.10, ал.1 от ЗЗРК дейност като частна културна организация могат да осъществяват:

1. лица, регистрирани по реда на Търговския закон (ТЗ), на Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ) или на Закона за кооперациите (ЗК);

2. чуждестранни лица, учредени в съответствие със законодателството на държава - членка на Европейския съюз, или на друга държава от Европейското икономическо пространство и Швейцария;

3. чуждестранни лица, учредени в съответствие със законодателството на трета държава, когато това е предвидено в нормативен акт, акт на Министерския съвет (МС) или в програма по чл.24а, ал.3 от ЗЗРК.

Чуждестранните лица по т.2 и т.3, за да осъществяват дейност на територията на Република България, предварително представят в МК превод на документа, издаден от компетентен орган в държавата на тяхното учредяване, удостоверяващ, че те имат право да осъществяват дейност в сферата на културата.

Когато институции по Закона за предучилищното и училищното образование и Закона за висшето образование извършват дейност, присъща на културна организация, правилата за частна културна организация се прилагат и за тях по отношение на тази дейност (чл.10, ал.4 от ЗЗРК).

Частни културни организации се образуват най-често като юридически лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ) – сдружения, фондации, читалища и др., осъществяващи дейност в сектора на културата. Нестопанските организации играят все по-важна роля в развитието на културния живот в България. Те осъществяват разнообразни дейности, като например: опазване на културното наследство (реставрация на паметници, археологически разкопки, проучвания); културно образование (организиране на курсове, семинари и работилници за деца и възрастни); социални проекти (използване на културата като средство за социална интеграция и преодоляване на социални различия) и др. Най-популярните организационни форми са: културни фондации, които подкрепят различни културни проекти и инициативи, като предоставят финансиране, експертиза и мрежи; частни галерии и арт центрове, които представят съвременно изкуство и организират изложби на местни и чуждестранни художници; независими театри и музикални групи, които създават и представят авторски спектакли и концерти.

• Творчески съюзи:

Съгласно разпоредбата на чл.10, ал.3 от ЗЗРК творческите съюзи се определят като доброволни сдружения с нестопанска цел, които обединяват лица, извършващи сродна творческа дейност в областта на културата. Творческите съюзи могат да приемат тарифи за минималните размери на възнагражденията на своите членове, упражняващи свободна професия.

• Народни читалища:

Народните читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи. В тяхната дейност могат да участват всички физически лица без оглед на ограничения на възраст и пол, политически и религиозни възгледи и етническо самосъзнание. Читалищата са ЮЛНЦ (чл.2 от Закона за народните читалища⁷⁵). Читалищата са уникални български културно-просветни организации, които съчетават функции на културни центрове, библиотеки и образователни институти. Те играят важна роля за запазването на местните традиции и обичаи. При определени предпоставки те могат да се финансират от държавата и общините.

-Културни организации със смесено участие

⁷⁵ Закон за народните читалища, Обн. ДВ. бр.89 от 22 Октомври 1996г., изм. и доп. ..., изм. ДВ. бр.84 от 6 Октомври 2023г.

Културни организации със смесено участие, съгласно чл.11 от ЗЗРК, се създават между държавата, общините, юридически и физически лица или между някои от тях. Отношенията между страните се уреждат с учредителния акт. Частните културни организации и организациите със смесено участие участват равнопоставено с всички останали в конкурсите за субсидия по творчески проекти и програми при условията и по реда на ЗЗРК (чл.12 от ЗЗРК).

1.3. Финансиране и управление

Финансирането на културните организации в България е разнообразно и зависи от различни фактори, като определящо значение имат: формата на собственост, големината и специфичните дейности, които осъществява организацията и др.

Финансирането на културните организации се осигурява от различни източници:

- **държавно финансиране:** държавният бюджет е основният източник на финансиране за държавните културни институти, а средствата се разпределят чрез МК по бюджетни програми;
- **общинско финансиране:** общинските културни институти се финансират основно от общинските бюджети;
- **частно финансиране:** частното финансиране включва дарения, спонсорства, приходи от собствена дейност (продажба на билети, издателска дейност и др.) и европейски фондове.
- **европейски фондове:** европейските фондове са важен източник на финансиране за културни проекти, особено в области като опазване на културното наследство, дигитализация и международно сътрудничество.

Проблемите във финансирането на културните организации са следните:

- **недостатъчно финансиране:** един от основните проблеми е недостатъчното финансиране на културните институти, което ограничава възможностите им за развитие и модернизация;
- **нестабилност на финансирането:** финансирането на културните институти често е нестабилно и зависи от политически решения и икономически условия;
- **липса на дългосрочни стратегии:** липсата на дългосрочни стратегии за финансиране на културата затруднява планирането и развитието на културните организации;

Възможности за подобряване на финансирането:

- **диверсификация на източниците на финансиране:** необходимо е повече да се насърчава диверсификацията на източниците на финансиране, като се увеличава ролята на частния сектор и на европейските фондове.
- **създаване на фондове за подкрепа на културата:** създаването на фондове за подкрепа на културата може да допринесе за стабилизиране на финансирането и за привличане на частни инвестиции;
- **подобряване на прозрачността и отчетността:** повишаването на прозрачността и отчетността в управлението на публичните средства, отпускани за култура, ще допринесе за по-ефективно използване на ресурсите.

Управлението на културните организации също е разнообразно.

Моделите за управление на културните организации са:

- **централизирано управление:** МК определя основните политики и насоки за развитие на културните институти, назначава ръководители и разпределя средства. Този модел осигурява единство и координация, но може да ограничи гъвкавостта и инициативата на местно ниво;
- **децентрализирано управление:** общинските културни институти имат по-голяма свобода в определянето на своите програми и дейности, като същевременно са подчинени на общинските съвети. Този модел насърчава разнообразието и отчитането на местните специфики;

- **автономни институти:** някои културни институти имат статут на автономни юридически лица. Това им позволява по-голяма гъвкавост в управлението и финансирането, но изисква по-висока степен на професионализъм и отговорност;
- **публично-частни партньорства:** с нарастването на ролята на частния сектор в културата, все по-често се използват модели на публично-частни партньорства. Тези партньорства комбинират ресурсите и експертизата на държавата и частния сектор, но изискват внимателно балансиране на интересите на двете страни;
- **управителни съвети:** управителните съвети играят важна роля в управлението на културните организации, особено в автономните институти и в публично-частните партньорства. Те вземат решения за стратегическото развитие на институтите, одобряват бюджетите и контролират дейността на ръководството;
- **професионализация на управлението:** нараства необходимостта от професионализация на управлението на културните организации. Това включва въвеждането на съвременни методи на управление, както и обучението на специалисти в областта на културния мениджмънт;
- **участие на гражданското общество:** гражданското общество играе все по-активна роля в управлението на културните организации, като участва в консултативни съвети, дава предложения за развитие на програмите и контролира дейността на институтите.

2. Културни институти

Културният пейзаж на България е изпъстрен с разнообразни културни организации, част от които са т.нар. културни институти. Те играят ключова роля в съхранението, развитието и популяризирането на националното културно наследство.

2.1. Правна уредба

Разпоредбата на чл.4, ал.1 от ЗЗРК определя културните институти като държавни или общински културни организации, които се създават със специален закон или с акт на орган на изпълнителната или местната власт. Следователно, културните институти са вид културни организации. Те определят самостоятелно своите задачи и структура съобразно предмета на дейността си като могат да извършват допълнителни дейности, включително и стопански, свързани с основните, като получените допълнителни средства остават в културния институт, който ги е реализирал. Могат да събират държавни такси за извършването на услуги и за издаване на документи и дубликати в размери, определени с тарифа на МС, като 50 на сто от постъпленията остават в съответния културен институт, а останалата част се внася във фонд "Култура" (чл.4, ал.2 от ЗЗРК).

2.2. Видове

В глава втора от ЗЗРК озаглавена „Културни организации“ са уредени следните културни институти:

- Държавни културни институти:

Държавните културни институти обикновено имат национално значение и изпълняват важни функции за опазване и популяризиране на културното наследство. Съгласно чл.5, ал.1 и ал.2 от ЗЗРК държавните културни институти са юридически лица на бюджетна издръжка, които се създават, преобразуват и закриват от МС по предложение на министъра на културата или със закон. Съгласно чл.6, ал.1 и 2 от ЗЗРК държавните културни институти към ведомства, извън МК, се създават, преобразуват и закриват от МС по предложение на ръководителя на съответното ведомство, съгласувано с министъра на културата. Те се финансират изцяло или частично от бюджета на съответното ведомство. Съгласно чл.7, ал.1 - 3 от ЗЗРК държавни културни институти с национално значение са тези културни институти, които изпълняват общонационални и представителни функции по създаване, трайно опазване и разпространение на културни и исторически ценности. Условието и редът за придобиване и отнемане статут на държавен културен институт с национално значение се определят с наредба на МС по предложение на министъра на културата.

Държавни културни институти са и училищата по изкуствата и училищата по културата. Те осигуряват професионалната подготовка и обучението в областта на изкуствата и културата и са под прякото управление и методическо ръководство на министъра на културата (чл.13 от ЗЗРК).

-Държавни културни институти с национално значение

Съгласно чл.7, ал.1 - 3 от ЗЗРК държавни културни институти с национално значение са тези културни институти, които изпълняват общонационални и представителни функции по създаване, трайно опазване и разпространение на културни и исторически ценности. Условието и редът за придобиване и отнемане статут на държавен културен институт с национално значение се определят с наредба на МС по предложение на министъра на културата.

-Общински културни институти

Създадени и финансирани от общините, те имат по-голяма гъвкавост в своята дейност и са фокусирани върху удовлетворяване на културните нужди на местните общности. Съгласно чл.8, ал.1 и 2 от ЗЗРК общинските културни институти са юридически лица с бюджет, които се създават, преобразуват и закриват с решение на общинския съвет, съгласувано с министъра на културата.

Държавен културен институт се преобразува в общински културен институт и общински културен институт се преобразува в държавен културен институт от МС по предложение на министъра на културата и след решение на общинския съвет в съответната община, на чиято територия е седалището на културния институт (чл.9а от ЗЗРК).

-Регионални културни институти

Регионалните културни институти, съгласно чл.9, ал.1 и 2 от ЗЗРК, са юридически лица с бюджет, които осъществяват културна дейност основно на територия, определена с акта на учредяването им. Те се създават, преобразуват и закриват от МС по предложение на министъра на културата, съгласувано с областния управител, след решение на общинския съвет, на чиято територия са седалищата им.

2.3. Финансиране и управление

Финансирането и управлението на културните институти в България са комплексни процеси, които се влияят от различни фактори, включително исторически, политически и икономически.

Държавните културни институти се финансират от бюджета на МК изцяло или частично, със средства от общинските бюджети, въз основа на сключени договори с МК или с участието на други юридически или физически лица. Ведомствените културни институти се финансират изцяло или частично от бюджета на съответното ведомство. Държавните културни институти с национално значение се финансират изцяло и приоритетно от бюджета на МК. Училищата по изкуствата и училищата по културата се финансират от бюджета на МК (чл.13 от ЗЗРК).

Общински културни институти се финансират от общинския бюджет. По предложение на министъра на културата ежегодно в държавния бюджет се предвиждат средства за допълнително целево подпомагане на общински културни институти, на които са предоставени за ползване културни ценности по смисъла на чл.50, ал.1 от ЗКН, или са ангажирани с опазването или популяризирането на такива културни ценности, въз основа на стандарт за делегирана от държавата дейност.

Регионални културни институти, съгласно чл.9, ал.3 и 4 от ЗЗРК, се финансират:

1. от общините, на чиято територия са седалищата им, като за тяхната издръжка се осигуряват целево допълнителни средства от държавния бюджет;
2. от вноски, които правят в бюджетите им и общините, на чиято територия регионалните културни институти развиват дейност, като техният размер се определя ежегодно с решение на съответните общински съвети.

Размерът на допълнителните средства от държавния бюджет по т.1 се определя ежегодно със Закона за държавния бюджет на Република България по предложение на министъра на културата.

Управлението на културните институти се осъществява в рамките на йерархична структура, като държавните институти са пряко подчинени на МК. Въпреки това, наблюдава се тенденция към децентрализация и предоставяне на по-голяма автономия на институтите.

Управлението на културните институти се осъществява от техните управителни органи, които се избират или назначават по определен в закона ред. Дейността по управлението на културните институти е сложен процес, който включва вземане на решения, планиране, организация, контрол и оценка.

Дейността на държавните културни институти се ръководи от директори като съгласно чл.5, ал.3 от ЗЗРК правоотношенията с тях възникват въз основа на конкурс съгласно Кодекса на труда (КТ) за срок от 4 години, освен ако друго не е предвидено в специален закон. Директорът на държавен културен институт изготвя стратегически план за развитието на държавния културен институт, който се одобрява от министъра на културата. Ежегодно до 31 март представя на министъра на културата доклад за дейността на държавния културен институт за предходната година (чл.5, ал.6 от ЗЗРК). Директорите на държавните културни институти към ведомства, извън МК, се назначават от ръководителя на съответното ведомство след провеждане на конкурс (чл.6, ал.3 от ЗЗРК). Правоотношенията на директорите на държавни културни институти с национално значение възникват въз основа на конкурс съгласно КТ за срок от 5 години (чл.7, ал.4 от ЗЗРК).

Съгласно чл.9, ал.5 от ЗЗРК правоотношенията на директорите на регионални културни институти с кметовете на общините, на чиято територия са седалищата им, възникват въз основа на конкурс за срок от 4 години съгласно КТ, освен ако друго не е предвидено в специален закон.

Правоотношенията на директорите на общинските културни институти с кмета на общината възникват въз основа на конкурс съгласно КТ за срок от 4 години, освен ако друго не е предвидено в специален закон. Условието на конкурса се съгласува с МК.

Съгласно разпоредбата на чл.9а от ЗЗРК директорите на културните институти не могат да:

1. упражняват търговска дейност или да са управители, търговски пълномощници, търговски представители, прокуристи, търговски посредници, ликвидатори или синдици;
2. са членове на орган на управление или контрол на ЮЛНЦ, търговско дружество или кооперация;
3. упражняват свободна професия, с изключение на научна или преподавателска дейност или упражняване на авторски и сродни права.

Директорите на културните институти могат да участват като представители на държавата или общината в органите на управление или контрол на търговските дружества с държавно или общинско участие в капитала или на юридическите лица, създадени със закон, за което не получават възнаграждение.

Директорите на културните институти могат да участват в органите на управление на ЮЛНЦ при сдружаване на културните институти, за което не получават възнаграждение.

2.4. Тенденции в развитието на културните институти:

Съвременните тенденции в развитието на културните институти у нас са свързани с:

- **дигитализация:** все по-голямо използване на цифровите технологии за достъп до културни продукти и услуги;
- **партньорства:** разширяване на сътрудничеството между държавните, общинските и частните културни организации, както и с гражданското общество;
- **устойчиво развитие:** стремеж към устойчиви модели на финансиране и управление на културните институти;
- **инклузив:** осигуряване на достъп до култура за всички групи от населението.

2.5. Предизвикателства пред културните институти:

Културните институти са изправени пред редица предизвикателства, сред които най-сериозни са:

- **недостатъчно и нестабилно финансиране:** въпреки правителствените усилия, финансирането на културните институти често е недостатъчно, особено за малките

общински културни центрове и читалища. Това ограничава техните възможности за развитие и иновации;

- **административни пречки:** бюрократичните процедури и тежките административни изисквания ограничават гъвкавостта и инициативността на културните институти. Това създава бариери за достъпа до финансиране и международно сътрудничество;

- **недостатъчни кадри и липса на професионализация:** много културни институти, особено в по-малките населени места, страдат от липсата на квалифициран персонал. Образователната система не винаги осигурява достатъчно подготвени кадри в областта на културния мениджмънт и специализираните области на изкуството;

- **дигитална трансформация:** въпреки нарастващата важност на дигиталните технологии, много културни институти все още не са адаптирали своите дейности към новите условия, което ограничава тяхната видимост и достъпност за широката публика;

- **конкуренция от частния сектор:** увеличаващата се конкуренция от частни културни инициативи и търговски събития поставя нови предизвикателства пред традиционните културни институти.

3. Сравнителен анализ с европейски държави и англосаксонската правна система

Статусът на културните организации варира значително в различните държави, отразявайки техните исторически, политически и културни особености. Необходимо е да се разгледат трите основни аспекта: правната уредба, финансиране и управление, за да се ориентираме в тази разнородност.

3.1. Правна уредба

Правната рамка, в която функционират културните организации, определя техните права, задължения и взаимоотношения с държавата. Тя включва конституционни разпоредби, закони, подзаконовни нормативни актове и други регулаторни документи. Водещи европейски държави като Германия, Франция, Италия и Австрия предлагат различни подходи към регулацията на културните организации:

- **Германия:** Федералната структура на държавата позволява на провинциите да създават свои собствени закони за културата. Основните нормативни актове включват Закона за културното наследство на отделните провинции, който определя механизмите за управление и финансиране на културните институти. Например, Културният кодекс на Бавария, осигурява автономия и стимули за публично-частни партньорства. В допълнение, на федерално ниво се прилага Законът за защита на културните ценности, който регулира износа и защитата на културни обекти. Германският модел съчетава децентрализация и висок стандарт на защита, което позволява ефективно управление на културните ресурси.

- **Франция:** силната централизация се изразява чрез МК, което играе водеща роля в определянето на културната политика. Основният нормативен акт е Кодексът за културата, който обхваща всички аспекти на културния живот – от опазване на паметници до насърчаване на изкуствата. Лувърът и други водещи културни институти разчитат на този кодекс за управление и финансиране. Освен това, Законът за меценатството от 2003г. стимулира частното финансиране чрез данъчни облекчения. Франция се отличава с изключително високо ниво на държавно участие в културната сфера, което осигурява стабилност, но понякога ограничава гъвкавостта.

- **Италия:** сложната децентрализирана италианска система се базира на Конституцията, която определя културата като споделена компетенция между държавата и регионите. Основните нормативни актове включват Културният и ландшафтният кодекс от 2004г., който осигурява рамката за опазване и управление на културното наследство. Регионалните закони, като например тези в Тоскана и Лацио, играят ключова роля в интегрирането на културните институти в местното развитие. Управлението на обекти като Колизеума често се осъществява чрез

публично-частни партньорства, които гарантират тяхната устойчивост. Италианската система предлага интересен баланс между децентрализация и силни национални политики за културното наследство.

- **Австрия:** австрийската правна рамка се отличава с висока степен на интеграция между националното и регионалното ниво. Основен нормативен акт е Законът за защита на културното наследство, който е допълнен от множество регионални регулации. Виена, като културна столица, играе ключова роля в управлението и финансирането на културните институти. Австрия поставя силен акцент върху музикалното и сценичното изкуство, което е отразено в спецификата на финансирането и управлението на такива институти. Публично-частните партньорства също са добре развити, особено в секторите, свързани с туризма.

- **Съединени Американски щати:** в САЩ културните институти се управляват главно чрез частни фондации и дарителски организации. Законодателството подкрепя данъчните стимули за меценатство, което прави частните инициативи основен двигател на културната политика. Националните музеи и библиотеки получават федерална подкрепа, но по-голямата част от културните дейности се финансира на местно или частно ниво. Този подход е изключително гъвкав, но също така подлежи на нестабилност при липса на постоянни източници на финансиране.

- **Обединено кралство:** системата в Обединеното кралство съчетава елементи от държавното и частното финансиране. Основният нормативен акт е Законът за културното наследство, който включва разпоредби за защита и управление на исторически обекти и културни институти. Значителна роля играят организации като Националния тръст, които действат независимо, но в тясно сътрудничество с правителството. Данъчните стимули и грантове от лотарийни средства също са ключови механизми за подкрепа на културната сфера.

Сравнението между континенталните и англосаксонските правни системи разкрива основни различия. Някои държави имат силно централизирани системи за управление на културните институти, където държавата играе доминираща роля в определянето на политиките и разпределението на ресурсите. Други държави предпочитат по-децентрализиран подход, като предоставят на местните власти и частните организации по-голяма автономия. По този начин, докато европейските държави акцентират върху централизация и стабилно публично финансиране, САЩ и Обединеното кралство разчитат повече на частни инициативи и децентрализация. Тези подходи предлагат различни предимства и недостатъци, които могат да послужат като отправна точка за усъвършенстване на българската система. Много културни институти имат специален статут, който ги отличава от други видове организации. Това може да включва публично-правни субекти, фондации или асоциации. Специалният статут обикновено е свързан с определени предимства, като например данъчни облекчения или възможност за получаване на държавни субсидии. Законите за защита на културното наследство определят правилата за опазване, възстановяване и използване на културните ценности. Тези закони могат да включват разпоредби за регистрация на културни обекти, ограничения върху строителството в исторически центрове и мерки за предотвратяване на незаконния трафик на културни ценности и др.

3.2. Финансиране и управление

Финансирането е един от най-важните въпроси за оцеляването и развитието на културните организации. Източниците на финансиране могат да бъдат много разнообразни и да включват:

- **държавно финансиране:** това е основният източник на финансиране за много културни институти, особено за големите музеи и театри.
- **частно финансиране:** дарения, спонсорства, фондации и меценатство са важни източници на допълнително финансиране.
- **продажба на билети и сувенири:** това е важен източник на приходи за много културни институти, особено за тези, които предлагат платени услуги.

- **европейски фондове:** Европейският съюз предоставя различни програми за финансиране на културни проекти.

Моделите на управление могат да варират в широки граници в зависимост от размера и типа на институцията, както и от държавната политика: .

- **държавно управление:** в много държави културните институти се управляват пряко от държавата или от държавни агенции. това осигурява стабилно финансиране и централизирано планиране, но може да ограничи гъвкавостта и иновациите.

- **автономни институти:** някои културни институти имат статут на автономни юридически лица, което им позволява да вземат самостоятелни решения относно своята дейност. това насърчава иновациите и гъвкавостта, но може да създаде проблеми с финансирането.

- **публично-частни партньорства:** все по-често се използват модели на публично-частни партньорства, при които държавата и частният сектор си сътрудничат за управлението и финансирането на културни институти. това комбинира ресурсите и експертизата на двата сектора, но може да създаде конфликт на интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Правното положение на културните институти в България е ясно дефинирано в националното законодателство и предоставя основата за тяхното функциониране. Въпреки това, пред културния сектор стоят сериозни предизвикателства, свързани с финансирането, управлението, кадровия потенциал и адаптацията към новите технологии. Развитието на нови форми на културна дейност, по-тесното сътрудничество с бизнеса и гражданското общество и подобряването на управленските структури ще бъдат ключови за устойчивото развитие на културните институти в бъдеще. Системата на културните институти у нас има свои специфики, но също така споделя много общи черти с другите европейски държави. Например, в много европейски страни държавата играе важна роля в финансирането и регулирането на културните институти, докато частният сектор допринася значително за разнообразието и иновативността на културния живот. За да се осигури устойчивото развитие на културния сектор, е необходимо да се намерят оптимални модели на управление и финансиране, които да съчетават държавната подкрепа с частните инициативи и да насърчават иновациите и достъпността на културата. Също така, необходимо е да се създадат условия за ефективно сътрудничество между държавата, общините, частния сектор и гражданското общество. За да се преодолеят тези предизвикателства, е необходимо:

- повишаване на държавното финансиране за култура и създаване на стабилни и предвидими механизми за разпределение на средствата;
- опростяване на административните процедури и създаване на по-благоприятна среда за развитие на културните инициативи;
- инвестиции в образованието и квалификацията на работниците културните организации;
- подкрепа за дигитализацията на културните институти и създаване на достъпни онлайн платформи;
- стимулиране на публично-частните партньорства и навлизането на частни инвестиции в културния сектор;
- разработване на дългосрочна национална стратегия за развитие на културата.

REFERENCES

Kyosev Al. "Cultural politics and identities in Bulgaria: The post-socialist transition" (monograph).

Dimitrova M. "Cultural Institutes in Bulgaria: Opportunities and Challenges of Contemporary Cultural Policy", published in the Bulgarian Journal of Cultural Studies.

Ruseva R. "Legal regulation of cultural heritage and the institutional development of museums in Bulgaria", published in a collection of reports of the National History Museum.

Lichev V. "Cultural policies and management of cultural institutes in Bulgaria after 1989", published in the Journal of Social Research.

Santova M. "European models of cultural policy and their application in Bulgaria", published in the European Review of Cultural Policy.

Hristova B. "Public libraries in Bulgaria: legal status and management", presented at a conference on public libraries in Central and Eastern Europe.

Official websites of the Ministry of Culture of the Republic of Bulgaria.